

ĐỐI CHIẾU TÊN ĐƯỜNG PHỐ NHƯ THỰC THỂ VĂN HÓA Ở HAI THÀNH PHỐ MOSKVA VÀ HÀ NỘI

Đỗ Thanh Vân Hương*

1. Đặt vấn đề

Việc nghiên cứu ngôn ngữ luôn gắn bó mật thiết với nghiên cứu văn hóa và ngược lại. Các công trình riêng lẻ viết về tên gọi của đường phố Moskva và Hà Nội có không ít, thế nhưng các công trình viết đồng thời về cả 2 thành phố thì chưa nhiều. Do đó việc đối chiếu tên gọi của đường phố Moskva và đường phố Hà Nội sẽ rất có ích trong việc nghiên cứu tiếng Nga và tiếng Việt, lịch sử và văn hoá của hai thủ đô, mang lại cho bạn đọc một lượng thông tin thú vị về Moskva và Hà Nội.

Moskva và Hà Nội đều là những thành phố lớn với nhiều đường phố, trong đó có những đường phố được đặt tên theo cùng một nguyên tắc, bởi vậy trong bài viết này sẽ không đề cập đến tất cả mà chỉ giới thiệu những đường phố với cách đặt tên tiêu biểu, chứa đựng những thông tin có giá trị về mặt ngôn ngữ - đất nước học, ngoài ra cũng chú trọng hơn đến những đường phố tập trung tại những khu vực có tính lịch sử của cả 2 thành phố, ví dụ, khu vực trung tâm, nơi hình thành nên hai thành phố ban đầu và từ đó mở rộng ra thành hai thành phố lớn hiện đại như ngày nay. Tuy nhiên trong bài viết này, đối tượng khảo sát là Hà Nội ở thời điểm trước khi địa giới được mở rộng (tháng 8 năm 2008), nghĩa là việc khảo sát được tập trung chủ yếu ở khu phố cổ cùng một số đường phố trong các quận nội thành Hà Nội, còn ở Moskva chủ yếu là những đường phố nằm trong khu vực vành đai 3 (MKAD). Ngoài ra, tên các đường phố Moskva sẽ được phiên âm bằng chữ cái Latinh theo phiên âm quốc tế.

2. Phân loại tên đường phố Moskva và Hà Nội

Có thể tạm chia thành 4 nhóm với các nguyên tắc đặt tên đường phố ở Thủ đô Moskva và Hà Nội như sau:

2.1. Theo tên ngành nghề, công việc và nguồn gốc xuất xứ của cư dân sinh sống trên những con phố đó

- Hà Nội: phố Hàng Đào, phố Hàng Trống, phố Hàng Đồng, phố Hàng Thiếc, phố Hàng Mã, phố Phát Lộc, phố Ngũ Xã.

- Moskve: Khlebnyy pereulok (Ngõ Bánh Mỳ), Kolokol'nikov pereulok (ngõ Những người làm chuông), Pechatnikov pereulok (ngõ Thợ in), Gruzinskaya ulitsa (phố Người Gruzia), Armyanskiy pereulok (phố Người Armenia), vv...

2.2. Theo tên gọi của các địa danh và các thực thể địa lý liên quan

- Hà Nội: đường Bưởi, đường Láng, phố Hòe Nhai, phố Hòa Mã, phố Chùa Một Cột, phố Huế, phố Hỏa Lò, phố Hồ Hoàn Kiếm, phố Phủ Doãn.

- Moskve: Tverskaya ulitsa, Kievskoe shosse, Leningradskoe shosse, Amurskaya ulitsa, Kazanskiy Bul'var, vv

2.3. Theo tên các danh nhân

- Hà Nội: phố Lê Thái Tổ, phố Trần Nhân Tông, đường Hùng Vương, đường Bà Triệu, phố Quang Trung, phố Hai Bà Trưng, đường Xuân Diệu.

- Moskve: Dolgorukovskaya ulitsa, Alexandra Nevskogo ulitsa, Ayvazovskogo ulitsa, Akademika Volgina ulitsa, Vrubelya ulitsa, vv...

2.4. Theo các quy tắc khác

- Hà Nội: đường Âu Cơ, đường Lạc Long Quân, phố Đại La, phố 8-3, đường Thanh Niên, đường Cốm Vòng.

- Moskve: ulitsa 800-letiya Moskvyy (ulitsa Vos'misotletiya Moskvyy), 40 Let Oktyabrya prospect (Sorok Let Oktyabrya prospect), 1905 Goda ulitsa (tysyacha devyatsot pyatogo goda ulitsa) v.v...

3. Miêu tả nội dung các nhóm tên đường phố ở Moskva và Hà Nội

3.1. Nhóm đặt tên đường phố theo nghề nghiệp, công việc và nguồn gốc xuất xứ của cư dân

Cả Moskva lẫn Hà Nội đều có quá trình hình thành tương tự nhau: ban đầu có một số làng mạc, phường hội xuất hiện, những người sinh sống tại đó thường làm cùng một nghề, sau đó các khu dân cư đó cứ thế phát triển, đất lành chim đậu, những người ở các nơi khác lại kéo đến để học nghề, làm nghề cùng các cư dân định cư trước hoặc mở ra một ngành nghề mới. Cứ như thế, thành phố mở rộng ra, rồi các đơn vị hành chính dần hình thành cùng với sự quản lý của Nhà nước. Các làng mạc, phường hội xưa kia trở thành các đường phố ngày nay với các tên gọi do lịch sử để lại. Đây là cách đặt tên phố đặc trưng cho các đường phố thuộc nhóm 1 và một số đường phố thuộc nhóm 2. Ví dụ như ở Moskva có các phố mang tên các phường thợ thủ công xưa kia như *Khlebnyy pereulok* có nghĩa là ngõ Bánh mỳ, nơi xưa kia chuyên nướng bánh mỳ để cung cấp cho Hoàng cung, hay *Ogorodnaya Sloboda ulitsa* và *Ogorodnyy pereulok* đều có nguồn gốc từ từ *ogorod* có nghĩa là “vườn rau” và *sloboda* là “phường thợ thủ công” do người dân trước kia sống tại đây chuyên cung cấp rau quả. Hay *Trubnikovskiy pereulok* là phố thợ thông ống khói, *Streletskaya ulitsa* là phố Cung thủ, vốn là nơi ở của các binh lính phục vụ cho Sa hoàng thế kỷ XVI - XVII, *Serebryanicheskiy pereulok* là ngõ Thợ Đúc Bạc. Ở Hà Nội thì các con phố thuộc nhóm 1 tập trung chủ yếu ở khu phố cổ với tên gọi chung “36 phố phường”. Nơi đây trước kia vốn là các phường thợ thủ công, ví dụ như phố *Hàng Bạc* là nơi ở của thợ kim hoàn; phố *Hàng Mã* chuyên làm đồ hàng mã; phố *Hàng Thiếc*

chuyên bán đồ thiếc, kim loại; phố *Bát Đàn*, *Bát Sứ* là nơi tập trung bán bát, đĩa, ấm, chén, vại, chum, lộc bình với các loại đất tiền hơn bằng sứ ở phố *Bát Sứ* và loại “thường thường bậc trung” làm từ đất nung thô có tráng men (đàn) trên phố *Bát Đàn*. Những con phố này ngày nay vẫn có người kinh doanh các mặt hàng truyền thống theo đúng tên gọi lịch sử để lại. Ngoài ra có những con phố được đặt tên một cách không trực tiếp từ ngành nghề của người dân sinh sống trên đó, như phố *Lãn Ông* được đặt tên theo hiệu của Hải Thượng Lãn Ông Lê Hữu Trác - bậc danh y nổi tiếng của Việt Nam dưới thời chúa Trịnh Sâm. Trên con phố này có bán các loại thuốc bắc, thuốc nam. Trong khi đó trên con phố có tên gọi “chính thống” là phố *Thuốc Bắc* lại không có nhiều hàng thuốc thảo dược như phố *Lãn Ông*. Hay trên phố *Hàng Đào* trước kia có thời là phường thợ nhuộm, chuyên nhuộm màu đỏ, hồng, điều (đào), dần dần chuyển sang thành nghề tơ lụa, rồi đến hàng quần áo, may mặc, song tên gọi *Hàng Đào* vẫn được lưu lại đến ngày nay. Có thể nói rằng nghề nghiệp của những người dân đầu tiên đã trở thành tên gọi cho một số đường phố lâu đời nhất của cả Moskva lẫn Hà Nội, giúp lưu giữ những thông tin quý báu về lịch sử và đất nước học trong các địa danh này. Tuy nhiên, nếu như ở Moskva hoàn toàn không còn dấu ấn gì về các phường hội thủ công xưa kia ngoài tên gọi của các đường phố thì ở Hà Nội vẫn còn những đường phố lưu giữ được các ngành nghề truyền thống như *Hàng Mã*, *Hàng Thiếc*, *Hàng Chiếu*,... (tất nhiên, tại nhiều đường phố khác thì người dân đã chuyển ngành nghề từ lâu, ví dụ như ở *Ngõ Gạch* không còn ai đóng gạch nữa, hay trên phố *Hàng Buồm* cũng chẳng có mấy ai làm buồm, bán buồm). Hiện tượng này có thể lý giải được khi xét đến tốc độ phát triển của 2 thành phố cũng như phong tục tập quán của người dân. Mỗi hiện tượng đều có mặt tích cực của mình, song xin phép không lạm bàn về điều này ở đây.

Ngoài tên gọi theo các ngành nghề, phường hội thì tên đường phố Moskva và Hà Nội còn có nguồn gốc là xuất xứ của người dân. Ở Moskva có ngõ Người Armenia (*Armyanskiy pereulok*), phố người Gruzia (*Gruzinskaya ulitsa*) nơi xưa kia người dân của các nước này tới đây làm việc và sinh sống theo từng nhóm cộng đồng dân tộc. Không chỉ có những đường phố với các tên gọi trực tiếp như vậy, Moskva còn có các đường phố mà qua tên gọi có thể đoán được nguồn gốc của người dân nơi đó là ngõ *Staropanskiy pereulok* và *Khokhlovskiy pereulok*, nơi tập trung nhiều người Ba Lan và nhiều người Ukraina. Đây là cách đặt tên gián tiếp, vì trong tiếng Ba Lan, “pan” có nghĩa là “ông, ngài” dùng để chỉ các địa chủ, quan lại ở Ba Lan xưa kia; còn “khokhol” trong tiếng Nga có nghĩa là người Ukraina, một cách gọi cổ và thường dùng nhiều trong sinh hoạt đời thường, ở mức độ nào đó hàm ý coi thường đối với người dân Ukraina mà một thời thường gọi là Tiểu Nga. “Gián tiếp” hơn nữa, phải nhắc đến một trong những đường phố cổ xưa nhất của Moskva là phố *Arbat*. Các nhà nghiên cứu cho rằng tên gọi này có từ thế kỷ XV và có nguồn gốc từ từ *rabat* trong tiếng Ả Rập có nghĩa là “vùng ngoại ô” vì thời đó “kinh thành” chỉ là phần nằm trong tường thành của điện Kremli mà thôi. Phố *Arbat* là con phố trung tâm của Moskva ngày nay khi đó chỉ là vùng bên rìa, ngoại ô. Người ta cho rằng tên gọi này là do những người Tartar đến từ Crum hoặc các lái buôn Ả Rập đặt cho con phố mà họ hay qua lại hoặc nghỉ chân mỗi khi tới Moskva. Ngoài ra còn có phường của những người chuyên làm nghề phiên dịch gọi là “tolmachi”, để lại tên gọi cho các ngõ *Tolmachevskiy Bol'shoy (Lớn) pereulok*, *Tolmachevskiy Malyy (Bé) pereulok*, *Tolmachevskiy Staryy (Cũ) pereulok*. Không có nguồn gốc dân tộc như các đường phố

Moskva, đường phố Hà Nội mang tính địa phương, cục bộ cao hơn. Một số tên đường phố của Hà Nội được đặt theo các địa phương mà từ đó người dân phiêu bạt về kinh thành Thăng Long để tìm kế sinh nhai. Ví dụ như ngõ Phất Lộc xưa kia có một người dân từ làng Phất Lộc, Đông Quan, Thái Bình đến Thăng Long theo học trường Quốc Tử Giám rồi ở lại và kéo người làng lên theo, hình thành một ngõ với đa số là người dân cùng làng và cuối cùng, tên một làng ở Thái Bình đã trở thành tên một ngõ ở Thủ đô Thăng Long - Hà Nội [7, 52]. Một ví dụ khác là phố Ngũ Xã, xưa kia có một số thợ đúc đồng quê ở 5 xã Đông Mai, Châu Mỹ, Lộng Thượng, Đào Viên (hay Thái Ti) và Điện Tiền, tên Nôm là làng Hè, làng Me, làng Giồng, làng Dí trên, Dí dưới thuộc huyện Siêu Loại, nay là vùng huyện Thuận Thành (Bắc Ninh) và Văn Lâm (Hưng Yên). Những người thợ này kéo nhau lên kinh đô mở lò đúc đồng, lập thành một làng có tên là Ngũ Xã Tràng [4, 422], dần dần khi thành phố phát triển thì đây trở thành tên phố là Ngũ Xã. Như vậy ta có thể thấy rằng cả Moskva lẫn Hà Nội đều theo cùng một nguyên tắc đặt tên phố là lấy nguồn gốc xuất xứ của người dân sinh sống tại đó để đặt tên địa danh. Song trong cái tương đồng lại có sự khác biệt ở quy mô địa danh ban đầu: (Moskva) ở cấp cao hơn là dân tộc, còn Hà Nội có “quy mô” nhỏ hơn là trong phạm vi của cùng một nước. Điều này cũng là do sự khác biệt về vai trò và các mối quan hệ với bên ngoài mà hai thành phố Moskva và Hà Nội có được trong lịch sử và địa lý.

3.2. Nhóm đặt tên đường phố theo địa danh và các thực thể địa lý liên quan

Nhóm tên đường phố này bao gồm các đường phố Moskva và Hà Nội được đặt theo tên địa danh hoặc thực thể địa lý, đó có thể là một thành phố, một con sông hay chỉ là một tòa nhà hoặc một ngôi chùa có một vai trò nhất định trong lịch sử, địa lý hoặc văn hóa của thành phố hay đất nước có những đường phố đó.

Những địa danh cổ xưa nhất của Moskva được lưu truyền từ thời mà thành phố mới được hình thành. Phần lớn những địa danh này gắn liền với các tên gọi địa lý. Ví dụ, tên của các ngõ hẻm Vrazhskiy 1 pereulok và Vrazhskiy 2 pereulok nằm ở vùng đất trũng ven sông Moskva bắt nguồn từ từ *вражек* (có nghĩa là “vực”). Tại nơi mà ngày nay là các phố *Polyanka Bol'shaya* và *Polyanka Malaya* ngày xưa có những cánh đồng (поля), còn phố *Моховая* (мох có nghĩa là “rêu”) xưa kia vốn là đầm lầy. Quảng trường và đại lộ Elovkovskaya (елюха-ольха = cây trăn) nhắc tới những cánh rừng bao quanh thành cổ Moskva ngày xưa [1, 49].

Tên của một số con phố ở Moskva và Hà Nội gợi liên tưởng đến những con sông và suối nhỏ mà một thời nào đó đã từng chảy qua địa phận của thành phố. Hiện nay nhiều con suối đã không còn tồn tại nữa, chúng chỉ còn chảy qua những đường ống ngầm dưới lòng đất. Con sông nổi tiếng nhất là *Neglinka* đã được lấy tên để đặt cho mấy con phố một lúc. Phố *Neglinnaya ulitsa* chạy dọc theo dòng chảy trước đây của con sông này. Thời xa xưa đã từng có một cây cầu bắc qua con sông này, và gần đó là nơi sinh sống của những người thợ rèn, chính vì thế mà cây cầu đó được gọi là Cầu Thợ rèn (*Kuznetskiy Most*), và sau đó đã trở thành tên một con phố ở trung tâm thành phố. Vào thế kỷ XIX đây là con phố rực rỡ đèn hoa nhất cổ đô (thủ đô lúc bấy giờ là thành phố phương bắc Saint-Petersburg) với những cửa hàng thời trang và đồ xa xỉ phẩm sang trọng nhất, nơi mà giới thượng lưu Moskva thường tập trung để mua sắm và dạo chơi [2, 49].

Con sông *Neglinka* còn có liên quan tới quảng trường và phố có cùng tên là Trubnaya (ống). Vào thế kỷ XVI sa hoàng đã cho xây dựng những toà tháp tại đây. Con sông đã cản trở việc xây dựng, và thế là người ta đã phải đặt một đường ống để dẫn nước chảy qua. Còn tại khu vực quảng trường Samotechnnaya (tự chảy) ngày nay dòng sông này đã chảy qua một đầm nước tự chảy, tức là không có nước tù. Hiện Moskva có một phố tên là *Samotechnnaya ulitsa* và bốn ngõ là *Samotechnnyy 1 pereulok*, *Samotechnnyy 2 pereulok*, *Samotechnnyy 3 pereulok*, *Samotechnnyy 4 pereulok*. http://ru.wikipedia.org/wiki/самотёчная_улица].

Ở Hà Nội cũng có những đường phố được đặt tên theo quy tắc tương tự. Ví dụ như bên bờ sông Hồng có phố Hồng Hà, cạnh hồ Hoàn Kiếm có phố Hồ Hoàn Kiếm, bên bờ hồ Trúc Bạch có phố Trúc Bạch, gần hồ Tây có phố Tây Hồ, gần Văn Miếu – Quốc Tử Giám có ngõ Hồ Giám chạy tới sát hồ Giám (còn gọi là hồ Văn), hay phố Bích Câu (nghĩa là “ngòi biếc”) có nguồn gốc là một ngòi nước trong xanh thông ra hồ Giám và chạy qua khu vực quanh ga Hà Nội ngày nay. Tương truyền rằng chúa Trịnh Sâm đã đi thuyền trên con ngòi này từ phủ Chúa (khu vực phố Quang Trung ngày nay) ra đến khu vực gần Văn Miếu [4, 35]. Tương tự như ở Moskva có phố “Cầu Thợ Rèn” thì ở Hà Nội cũng có một vài đường phố liên quan đến cầu, có cái vẫn còn tồn tại, có cái chỉ còn lại cái tên do sông bị lấp đi, nhưng vẫn để lại dấu ấn trong ngôn ngữ, như phố Cầu Đông (bắc qua sông Tô ở ngã tư Ngõ Gạch – Hàng Đường) là Kẻ Chợ là nơi trù phú vào bậc nhất của Thăng Long Kẻ Chợ ngày ấy. Chợ Cầu Đông nổi tiếng trong truyện *Bích Câu kỳ ngộ*, Tú Uyên đã mua bức tranh tố nữ ở đây. Ngày nay chùa Cầu Đông tọa lạc ở số nhà 38 phố Hàng Đường. Tục ngữ nói về Cầu Đông thể hiện niềm tự hào của người dân Hà Nội về một công trình kiến trúc được người dân theo đạo Phật ngưỡng mộ: *Phật đá Cầu Đông/ tượng đồng Trấn Võ* [1, 148-149]. Ngoài ra, còn phải kể thêm Cầu Giấy (bắc qua sông Tô thuộc địa phận làng Yên Hòa thời bấy giờ là ngoại thành Hà Nội), Cầu Gỗ (bắc qua con ngòi nối liền hồ Hoàn Kiếm với hồ Thái Cực, hay còn gọi là hồ Hàng Đào). Như vậy ta có thể thấy ở cả Moskva lẫn ở Hà Nội đều có những con phố mang tên gọi có yếu tố “sông nước”.

Ngoài ra, liên quan đến địa danh có một cách đặt tên đường phố chung mà cả 2 thủ đô đều áp dụng, đó là lấy các địa danh sẵn có, thường là tên làng mạc, thôn xóm sẵn có để làm tên phố. Như đã nói ở trên, Moskva trước kia bắt đầu từ thành cổ Kremli, khi thành phố phát triển thì người dân tứ xứ bắt đầu quy tụ tại đây và phát triển các làng nghề, phường hội sản xuất và thương mại. Vào thế kỷ XII – XIII, bên cạnh Kremli (được tính là ngoại ô Moskva) có các làng, thôn (selo), posad (khu vực thương mại – sản xuất của một thành phố nằm ngoài tường thành) như *Podolskiy posad*, các làng *Khvostovo*, *Tepley Stan*, v.v... Ngày nay, ở trong thành phố có các đường phố với các tên gọi *Podolskaya ulitsa*, *Podolskoe shosse*, *ulitsa Tepley Stan*, các ngõ *Khvostov 1 pereulok*, *Khvostov 2 pereulok*, v.v... Tương tự, ở Hà Nội xưa kia có các làng nghề như làng Bưởi làm giấy dó, làng Vòng Thị làm lưới, bán cá và cũng sản xuất giấy, làng Ngọc Hà chuyên trồng hoa, làng Tương Mai (làng Mơ) chuyên nghề làm đậu phụ, nay đã xuất hiện những con phố với tên gọi tương ứng. Có thể dẫn ra nhiều ví dụ tương tự cho cả Moskva lẫn Hà Nội để thấy cách đặt tên đường phố này được sử dụng phổ biến ở cả hai thành phố. Hơn thế nữa, tên đường phố ở Thủ đô nước Nga và Việt Nam không chỉ được đặt theo tên các làng cổ (trước đây gọi là *kẻ*) mà còn được đặt theo tên các đền chùa miếu mạo (đặc trưng cho Hà Nội) hay các nhà máy, cơ quan (thường gặp ở Moskva) đã từng hoặc hiện vẫn tọa lạc trên các con

phố được định danh. Ví dụ như các đường phố Hàm Long, Hòe Nhai, Hòa Mã, Chùa Một Cột, Chùa Láng (đặt theo tên các chùa), Quán Thánh (quán thờ thánh Trần Vũ), Quán Sứ (nơi tiếp đón sứ thần tới kinh đô, cũng là tên gọi ngôi chùa dựng cạnh hội quán đó), Khâm Thiên (đài Khâm Thiên giám có chức năng theo dõi thời tiết), Pháo đài Láng (pháo đài do Pháp xây năm 1940 với 4 khẩu cao xạ [4, 522]), Tạm Thương (kho thóc tạm thời, nơi tập trung thóc trước khi đưa vào thành [7, 59]) ở Hà Nội và Mosfilmovskaya ulitsa (đặt theo xưởng phim Mosfilm), Velozavodskaya ulitsa (Nhà máy Xe đạp), Aviatsionnaya ulitsa (theo Đại học Hàng Không) [2, 50] v.v... ở Moskva. Ranh giới của thành Thăng Long xưa được ghi lại qua các tên phố Cửa Bắc, Cửa Đông, Cửa Nam; còn địa phận của Moskva thời xa xưa chỉ vền vện đến vành đai Sadovoe koltso (nay khu vực đó là khu trung tâm rất sầm uất của Moskva), minh chứng là tên phố Zatsepa và Shchipok (Zatsepa có nguồn gốc từ “tsep”/цепь là sợi xích mà trước kia dùng để ngăn không cho hàng hóa chưa được đóng thuế đi qua, còn Shchipok được cho là bắt nguồn từ “shchupok”/щупок nghĩa là cây gậy sắt nhọn đầu dùng để chọc vào các đồng cỏ khô và rom để kiểm tra xem có hàng hóa cần đóng thuế được giấu trong đó không) [<http://moscow.clow.ru/information/text/119.html>].

Ở Moskva có cách đặt tên đường phố rất phổ biến là lấy tên địa danh mà đường phố đó nối với Moskva làm tên phố, ví dụ như Kievskoe shosse là đại lộ liên tỉnh nối liền Moskva với thủ đô Kiev của Ukraina, hay Tverskaya ulitsa là một trong những con đường cổ xưa nhất của Moskva, dẫn đi thành phố Tver. Tương tự, có thể kể ra một loạt phố với cách đặt tên như vậy ở Moskva như Varshavskoe shosse, Leningradskoe shosse, Minskoe shosse, Dmitrovskoe shosse, Serpuhovskaya ulitsa, v.v... Ở Hà Nội không áp dụng cách đặt tên này vì các đại lộ liên tỉnh của Việt Nam thường được đánh số như quốc lộ 1A là đường liên tỉnh Bắc – Nam, quốc lộ 5A đi Hải Phòng, đường 6 nối với các tỉnh Tây Bắc, v.v... Chỉ đặc biệt có phố Huế được đặt tên theo trạm thông tin liên lạc với kinh đô Huế xưa. Các địa danh lịch sử như Bắc Sơn (kỷ niệm nơi nổ ra cuộc khởi nghĩa chống Pháp ngày 27-9-1940 do Đảng Cộng sản Đông Dương lãnh đạo), Bạch Đằng (chiến thắng trên sông Bạch Đằng), Tây Sơn (nguyên là con đường mà nghĩa quân Tây Sơn hành quân truy kích giặc Thanh trong chiến dịch Đống Đa lịch sử đầu năm 1789), Vạn Kiếp (nơi Hưng Đạo Vương Trần Quốc Tuấn từng hội quân để đón đánh giặc Nguyên năm 1285 và cũng là nơi đặt phủ đệ và an nghỉ của vị vương tài giỏi này), Vân Đồn (nơi ghi dấu chiến công oanh liệt của Trần Khánh Dư, đánh đắm 400 thuyền lương của quân Nguyên năm 1288 [4, 565, 679 và 684]. Đặc biệt, ở Hà Nội còn có các đường phố được đặt tên theo quốc hiệu của Việt Nam là Đại Cồ Việt (quốc hiệu có trước quốc hiệu Đại Việt), theo tên gọi cũ của thành Thăng Long là Đại La mà mùa thu năm Canh Tuất 1010 khi dời đô từ Hoa Lư (Ninh Bình) về thành Đại La, vua Lý Công Uẩn đã đổi tên là Thăng Long.

3.3. Nhóm đặt tên đường phố theo tên danh nhân

Nhóm này là nhóm cho thấy nhiều điểm tương đồng nhất trong cách đặt tên đường phố ở Moskva và Hà Nội, theo một nguyên tắc chung là đặt theo tên danh nhân. Đó có thể là tên các nhà chính trị, khoa học, văn hóa, hoạt động cách mạng và các văn nghệ sỹ nổi tiếng. Ở cả hai thủ đô, các đường phố thuộc nhóm này đều rất nhiều và thường là các đường phố mới, ra đời sau so với các đường phố mang nhiều thông tin lịch sử và đất nước

học trong các nhóm 1 và 2. Khi đặt tên cho một số con phố, người ta đều áp dụng quy tắc nhóm – cục bộ, tức là một loạt phố gần nhau được đặt tên theo những cá nhân có liên quan đến nhau, ví dụ nhóm phố văn nghệ sỹ bên bờ hồ Tây của Hà Nội: Tô Ngọc Vân, Xuân Diêu, Đặng Thai Mai hay nhóm phố kề với phố Trần Hưng Đạo được đặt tên theo những người dưới trướng của ông như Dã Tượng, Yết Kiêu, Phạm Ngũ Lão, Trần Quốc Toản. Ở Moskva thì có nhóm phố mang tên các vị tướng thời Chiến tranh Vệ quốc vĩ đại 1941 – 1945 là *Marshala (nguyên soái) Koneva ulitsa, Marshala Rokossovskogo ulitsa, Marshala Zhukova prospect*; nhóm “phố họa sĩ”: *Vrubelya ulitsa, Bryullova ulitsa, Levitana ulitsa, Surikova ulitsa, Kramskogo ulitsa, Shishkina ulitsa, v.v...*

Cần nói thêm rằng, quy tắc nhóm – cục bộ này còn áp dụng đối với vị trí địa lý, ví dụ phố Quang Trung là nơi trước kia vị vua áo vải này đã đóng quân khi tới Thăng Long và cũng là nơi cử hành hôn lễ của ông với công chúa Lê Ngọc Hân [5, 545]. Ví dụ tương tự ở Moskva cũng có rất nhiều, xin kể đến ở đây các phố được đặt tên theo các vị tướng Nga thời chiến tranh vệ quốc 1812 là *Generala Ermolova ulitsa, Denisa Davydova ulitsa, Kutuzovskiy prospect* và một số phố khác có liên quan đều tọa lạc tại vị trí mà trước đây là làng Fili, một địa danh có ý nghĩa lịch sử quan trọng trong cuộc chiến tranh chống quân Napoleon của người Nga [2, 61].

Có nhiều điểm tương đồng là vậy, song các đường phố thuộc nhóm 3 cũng có một điểm khác biệt tương đối lớn, đó là trong tên gọi đường phố Moskva có một số trường hợp có cả chức danh, ví dụ như *Akademika Volgina ulitsa* (phố Viện sỹ Volghina), *Marshal Zhukova prospect* (đại lộ Nguyên soái Zhukov), *Arkhitectora Vlasova ulitsa* (phố Kiến trúc sư Vlasov), *Generala Antonova ulitsa* (phố Tướng Antonov),... Khác biệt lớn dễ nhận thấy là tên đường phố Hà Nội được đặt theo tên danh nhân nhưng *không kèm theo chức danh* trong tên phố. Đây có lẽ là đặc điểm khác biệt rất đặc trưng trong cách đặt tên phố theo tên danh nhân giữa Moskva và Hà Nội, và có thể là giữa Liên bang Nga và Việt Nam. Ngoài ra cũng có một khác biệt nhỏ nữa là ở Moskva hầu như không có đường phố mang tên các vị Sa hoàng, Hoàng đế Nga, chỉ có một phố duy nhất là phố *Petra Romanova ulitsa* là đặt theo tên của Sa hoàng Pi-e Đại đế, song lại không có tước hiệu gì cho thấy đây là con phố mang tên một vị vua. Ở Hà Nội có nhiều đường phố mang tên (miếu hiệu) các vị quân vương anh minh và có công với đất nước như Trần Nhân Tông, Lê Thái Tổ, Lý Thái Tổ, Đinh Tiên Hoàng,...

3.4. Nhóm đặt tên đường phố theo các quy tắc khác

Nhóm này là nhóm các đường phố được đặt tên theo các quy tắc khác, ngoài ba quy tắc chính đã nêu ở trên. Đây cũng là nhóm thể hiện nhiều điểm khác biệt và độc đáo trong cách đặt tên đường phố của Moskva và Hà Nội.

Nhiều đường phố của Moskva gắn liền với các sự kiện lịch sử, cụ thể là với ngày tháng, ví dụ như ngõ và phố 800 năm Moskva (*ulitsa 800-letiya Moskvyy*), phố 10 năm Cách mạng tháng Mười (*ulitsa 10-letiya Oktyabrya*), đại lộ 50 năm Cách mạng tháng Mười (*prospect 50-letiya Oktyabrya*), phố năm 1812 (*ulitsa 1812-go goda*), phố năm 1905 (*ulitsa 1905-go goda*), phố 8 tháng 3 (*ulitsa 8-go Marta*) và 1 tháng 5 (*Pervomaiskaya ulitsa*); ngoài ra còn có *ulitsa Avyamotornaya* có nghĩa là phố Động cơ máy bay được đặt tên như

vậy vào năm 1925 nhân sự kiện ngành công nghiệp hàng không của Liên Xô (trước đây) phát triển rực rỡ [http://ru.wikipedia.org/wiki/Авиамоторная_улица]. Ở Hà Nội, tên đường phố gắn liền với ngày tháng cụ thể như vậy không nhiều, vì các sự kiện lịch sử qua các tên gọi địa danh để lại dấu ấn trong tên đường phố là chủ yếu. Tuy vậy ở Hà Nội vẫn cũng có một vài đường phố được đặt tên gắn liền với ngày, tháng, ví dụ: *đường 8 tháng 3* ở quận Hai Bà Trưng, Hà Nội.

Ngoài việc lấy ngày, tháng để đặt tên đường phố, nhiều đường phố Moskva còn được đặt tên theo các cơ quan, đoàn thể, tổ chức, ví dụ như đường Công đoàn (*Profsoyuznaya ulitsa*), đại lộ Đoàn Thanh niên cộng sản (*Komsomolskiy prospect*), phố Đội cận vệ thanh niên (*Molodogvardeyskaya ulitsa* được đặt tên theo tổ chức thanh niên chống phát xít của Liên Xô trong Chiến tranh thế giới lần thứ hai), phố Thanh niên (*Molodezhnaya ulitsa*),... Ở Hà Nội chỉ có đường *Thanh Niên* (do trong hai năm 1958 – 1959 có đông đảo thanh niên, học sinh Thủ đô tới đường Cổ Ngư trên bờ Hồ Tây lao động xã hội chủ nghĩa, đắp cao và mở rộng con đường này nên con đường này được đặt tên là *đường Thanh Niên* theo gợi ý của Chủ tịch Hồ Chí Minh [4, 578]). Đường Thanh Niên (có thể đến thời điểm này) là đường phố được đặt theo nguyên tắc gần giống với các đường phố của Moskva. Tuy nhiên ở thành phố Hà Nội nguyên tắc này không phổ biến.

Còn một cách đặt tên phố nữa có thể bắt gặp ở Moskva nhưng ở Hà Nội thì ít hoặc có thể nói là hoàn toàn chưa có. Đó là cách đặt tên phố theo tính chất, trạng thái của con phố đó đã có từ thuở sơ khai, ví dụ như ngõ Sạch (*Chistyy pereulok*), ngõ Sâu (*Glubokiy pereulok*), phố Lớn (*Bolshaya ulitsa*), ngõ Mới (*Novyy pereulok*),... Ngoài ra ở một số tên phố của Moskva còn có tính từ đi kèm như *Bolshaya* (lớn) *Pirogovskaya ulitsa*, *Malaya* (Nhỏ) *Pirogovskaya ulitsa*. Ở Hà Nội không áp dụng cách đặt tên này cho đường phố.

Đối chiếu với tên đường phố ở Moskva người dân Hà Nội có thể tự hào là có những con phố được đặt tên một cách đặc thù của người Việt Nam mà không thể tìm thấy được ở Moskva, đó là những đường phố mang tên các nhân vật trong truyền thuyết, văn học dân gian như Âu Cơ, Lạc Long Quân, An Dương Vương, Hùng Vương, Phù Đổng Thiên Vương. Tuy đây chỉ là các nhân vật theo truyền thuyết dân gian, nhưng tên gọi của các vị lại là những nhân vật đặc biệt quan trọng đối với dân tộc Việt, ví dụ như người Việt Nam tin mình là “con Rồng, cháu Tiên”, hậu duệ của vua Hùng, tin là có Thánh Gióng góp sức đuổi giặc Ân, có lẽ để người dân luôn nhớ đến nguồn gốc của mình và biết ơn những nhân vật truyền thuyết có công nên đã lấy tên của họ làm tên phố.

4. Kết luận

Qua một số ví dụ đặc trưng nhất cho các cách đặt tên đường phố của Moskva và Hà Nội, có thể thấy được:

- Cả hai thành phố đều áp dụng một số quy tắc cơ bản giống nhau để đặt tên đường phố như: theo tên các ngành nghề hoặc xuất xứ của người dân từ thời xa xưa, theo tên làng mạc hoặc các công trình xây dựng đã từng hoặc vẫn đang tồn tại trên phạm vi của các con phố được đặt tên, theo tên các địa danh nổi tiếng, có ý nghĩa quan trọng trong lịch sử của thành phố hay đất nước, theo tên danh nhân,...

- Ngoài các quy tắc thông thường phổ biến kể trên, mỗi thành phố đều có những đường phố được đặt tên theo các quy tắc riêng, tạo nên sự độc đáo, đặc trưng cho mỗi thành phố.
- Trong tên gọi của đường phố chứa đựng nhiều thông tin quan trọng về đất nước, lịch sử, con người, việc nghiên cứu các tên gọi đó có thể giúp hiểu thêm về lịch sử, văn hoá, đất nước và giúp tăng thêm phần hứng thú khi nghiên cứu ngôn ngữ.
- Việc nghiên cứu tên đường phố có thể giúp ích cho việc học ngôn ngữ, đất nước học, tìm hiểu về văn hoá, lịch sử, con người của ngôn ngữ được nghiên cứu, như vậy có thể áp dụng trong thực tiễn như lồng ghép vào các giáo trình dạy ngôn ngữ, đất nước học, đưa vào các tài liệu, sách báo về đất nước, con người, phục vụ cho ngành du lịch,...

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Nguyễn Xuân Hòa, *Những địa danh sông nước – biểu tượng của văn hóa Thăng Long – Hà Nội qua ca dao, tục ngữ*, trong: *Hà Nội những vấn đề ngôn ngữ văn hóa*. NXB Văn hóa Thông tin, Hà Nội, 2001.
2. Đỗ Thanh Vân Hương, *Название московских улиц как реалии в сопоставлении с названиями ханойских улиц (Tên đường phố Moskva như những thực thể văn hoá đối chiếu với tên đường phố Hà Nội)*, Luận văn Thạc sỹ ngữ văn. Trường Đại học Hà Nội, 2009.
3. Hà Quang Năng, *Một vài nhận xét về tên phố Hà Nội có chữ “Hàng” (nhìn từ góc độ ngôn ngữ văn hóa)*, trong: *Hà Nội những vấn đề ngôn ngữ văn hóa*, NXB Văn hóa Thông tin, Hà Nội, 2001.
4. Nguyễn Vinh Phúc, *Phố và đường Hà Nội*, NXB Giao thông Vận tải, Hà Nội, 2004.
5. Nguyễn Vinh Phúc, *Hà Nội cội đất – con người*, NXB Thế giới, Hà Nội, 2004.
6. Hoàng Đạo Thúy, *Phố phường Hà Nội xưa*, Sở Văn hóa – Thông tin Hà Nội, 1974.
7. Hoàng Đạo Thúy, *Người và cảnh Hà Nội*, NXB Hà Nội, 2008.